

ТКАЧЕНКО ВАСИЛЬ СЕМЕНОВИЧ — 45 РОКІВ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (до 70-річчя ученого)

---

3 вересня 2008 р. виповнилося 70 років від дня народження і 45 років наукової, громадської та педагогічної діяльності відомого вченого в галузі степознавства, зокрема екології, фітоценології, геоботанічного картографування степових фітосистем та їхньої охорони, доктора біологічних наук Василя Семеновича Ткаченка.

В.С. Ткаченко народився 3 вересня 1938 р. в с. Олійникова Слобода Узинського (нині Білоцерківського) р-ну Київської обл. у селянській

родині. У 1955 р. закінчив Малоантонівську середню школу. У 1955—1960 рр. навчався на біологічному факультеті Київського держуніверситету ім. Тараса Шевченка, а після завершення навчання був зарахований у відділ геоботаніки Інституту ботаніки АН УРСР на посаду інженера. Його першим практичним завданням було зведення численних картографічних матеріалів різних типів угідь для підготовки великомасштабної карти рослинності України. Цю роботу В.С. Ткаченко виконував під керівництвом відомого вченого, автора фундаментальних праць у галузі степознавства, доктора біологічних наук, професора Гаврила Івановича Білика, на той час завідувача відділу геоботаніки та заступника директора Інституту ботаніки з наукової роботи. Г.І. Білик звернув увагу на виняткову акуратність, старанність і працездатність початківця та запропонував йому продовжити навчання в аспірантурі. У 1963—1966 рр. В.С. Ткаченко виконує дисертаційну роботу по темі «Рослинність заплави Сіверського Дінця і використання її у народному господарстві» і успішно захищає її в 1969 р. У дисертації подано детальну характеристику заплавних лук, лісів і внутрішніх водойм, класифікаційну схему (на домінантній основі), просторову та господарську характеристику основних формацій і карту рослинності заплави Сіверського Дінця станом на початок 1960-х років на відрізку понад 400 км (у масштабі 1:25000). На основі еколого-генетичних рядів і численних поперечних профілів рослинності заплави він розробив прогноз гли-

© Ю.Р. ШЕЛЯГ-СОСОНКО, Я.П. ДІДУХ, Д.В. ДУБИНА, 2008

боких змін досліджуваних типів організації рослинності під впливом майбутніх гідроспород, які проектували з метою водозабезпечення промислового Донбасу. Зауважимо, що ці прогнозні рішення не втратили значущості й дотепер, а захоплення картографією визначило подальше наукове кредо Василя Семеновича.

У 1966 р. після завершення аспірантської підготовки В.С. Ткаченка зарахували на посаду молодшого наукового співробітника відділу геоботаніки. Молодий дослідник захопився степами і розпочав вивчення рослинного покриву новоасканійських степів, чому сприяла співпраця з Г.І. Біликом. У цей час великі площі цілини розорювалися, а степів — нещадно експлуатувалися випасанням. Дослідження цих степів В.С. Ткаченко продовжив пізніше — у 1970-х та 1980-х роках, оскільки Інститут ботаніки був куратором наукової діяльності заповідника «Асканія-Нова» (згодом — біосферного заповідника «Асканія-Нова» ім. Ф.Е. Фальцфейна УААН). Водночас разом зі своїм учителем Василь Семенович вивчає і картує рослинний покрив інших степових заповідників: Михайлівської цілини, Стрільцівського, Хомутовського, Провальського степу та урочища «Потіївка» Чорноморського біосферного заповідника. Цим були закладені основи картографічного моніторингу просторових змін степової рослинності, їх розвитку в умовах заповідання або, як він їх іменує, автогенезу.

Продовжуючи дослідження степів України, В.С. Ткаченко спільно зі співробітниками відділу геоботаніки публікує серію наукових праць і виступає співавтором двох томів 4-томного видання «Рослинність УРСР» (т. II — Ліси, т. III — Степи, кам'янисті відслонення, піски). У цей же період наукової діяльності В.С. Ткаченко веде самостійний розділ «Рослинність долин малих річок УРСР і їх протиерозійна та водоохоронна роль», вивчає степи східної України, насамперед Донбасу, які відзначалися надмірними деградаційними процесами, активізацією ерозійних явищ, зникненням малих річок і загальним зневодненням регіону. Як наслідок — вдалося з'ясувати причини негативних процесів у Донбасі та розробити заходи з оптимізації довкілля. Разом із проф. Г.І. Біликом В.С. Ткаченко продовжує вивчати степи півдня України, зокрема, як уже відзначалося, новоасканійські та псамофітні степи пониззя Дніпра. В цей час значні зусилля були спрямовані на розробку детального геоботанічного районування південних регіонів України. На рівнинній частині Криму — Тарханкутському та Керченському півостровах — вивчали структуру і динаміку цілинних решток степів переважно для з'ясування їхнього стану та з метою надання належного природоохоронного статусу.

У другій половині 1980-х років В.С. Ткаченко спільно з видатним українським флористом проф. М.В. Клоковим виконує розділ комплексної біогеоценотичної теми «Порівняльний аналіз структури і функціональних зв'язків біотичних і абіотичних компонентів степових екосистем (біогеоценозів)». Вони проаналізували ендемізм степової флори, виділили 19 адаптивно-історичних флористичних ком-

плексів, субкомплексів і груп, а також дійшли висновку стосовно п'яти основних етапів становлення рослинності степів України — саваноїдного, середземноморського, ранньостепового, доісторичного, антропогенного.

Значне місце в науковій діяльності В.С. Ткаченка посідають дослідження з важливих у народногосподарському і природоохоронному аспектах питань, зокрема, з екологічного обґрунтування проектного водогосподарського комплексу Дунай — Дніпро (1978—1980 рр.). Планові перекриття ряду лиманів та естуаріїв наших річок, перекидання частини стоку Дунаю (близько 16 км³) у басейн Дніпра та іригаційне освоєння мільйонів гектарів посушливих земель потребували врахування сучасних тенденцій у розвитку різних типів рослинності, їхнього стану й відповідних завдань щодо охорони та фітоценологічного прогнозування можливих змін рослинного світу і довкілля. Отримані загальні висновки у фітоекологічних аспектах були неоднозначними, а за рядом показників суміжних досліджень багатьох інших закладів — різко негативними. Ці результати, а також відомі політичні події 1990-х років не дозволили, на відміну від збудованого у 2003 р. судноплавного каналу «Дунай—Чорне море», реалізувати даний водогосподарський проект.

В.С. Ткаченко вивчає репрезентативність мережі заповідних територій у степовій смузі, насамперед із погляду охоплення нею рідкісних і зникаючих ендемічних видів рослин. Він запропонував і обґрунтував необхідність охорони ряду цікавих у природоохоронному аспекті цілинних урочищ на лівобережжі Сіверського Дінця, у Донбасі, Приазов'ї та південно-західному Причорномор'ї. За безпосередньою участю В.С. Ткаченка організовано заповідні ділянки біля «Провальського степу», «Крейдової флори», обґрунтовано заповідання Кальміуського філіалу Українського степового природного заповідника НАН України, розширено площі ряду заповідних об'єктів та організовано навколо них охоронні (буферні) зони.

За будь-якої наукової тематики та спрямованості робіт постійну і найбільшу увагу В.С. Ткаченко приділяв заповідним ділянкам степів, періодичність обстеження яких зумовлювалася цілями фітоценологічного багаторічного моніторингу. Це потребувало значних зусиль для здійснення великомасштабного геоботанічного картографування та детальних геоботанічних описів. З 1989 р. цей напрямок завдяки кропіткій і системній багаторічній праці став домінуючим у вивченні степів, сформувався досить тривалий ряд однотипних обстежень 10 базових полігонів.

У 1985—1990 рр. В.С. Ткаченко завідує ботанічним музеєм Центрального науково-природничого музею НАН України. Багато зусиль ювіляр докладає до розробки і обґрунтування реконструкції ботанічної експозиції на технічній основі (впровадження електронних засобів, слайдо- та відеомоніторів, комп'ютерів тощо для проведення екскурсій), реконструкції і поновлення ряду діорам і новітніх експозицій деяких вітрин — кретофільна рослинність, фітоінженерія. Для поповнення експозицій Ботанічного музею натурними експонатами В.С. Ткаченко брав участь в океанічних експедиці-

ях на НД кораблях «Дмитрий Менделеев» (9-й рейс, басейн Тихого океану, 1973 р.), «Академик Вернадський» (24-й рейс, Індійський океан, 1981 р.; 34-й рейс, Атлантичний океан, Амазонія, 1986 р.).

З 1990 р. В.С. Ткаченко працює на посаді старшого, згодом — провідно-го наукового співробітника відділу екології фітосистем і продовжує наукові дослідження резерватогенних сукцесій заповідних степових екосистем. Він обґрунтовує поняття про субклімаксову природу степу, біфуркаційні та адаптивні механізми структурогенезу фітосистем, сукцесійний та блукаючий колапс, сукцесійний потенціал і лігнозну («лісову») квоту степів, особливості синценогенезу та формування клімаксів у автогенезі степів і супровідні трансформації екоотопічних характеристик місцезростань. Ці та інші результати досліджень були узагальнені в докторській дисертації «Автогенез степів України», яку В.С. Ткаченко успішно захищає за сукупністю праць, у формі наукової доповіді в 1993 р. У дисертації вперше надається інтерпретація тим загадковим процесам, які відбуваються у фрагментованих степових екосистемах за умови втручання (сінокосіння) і невтручання («абсолютна» заповідність), завдяки екологічній пластичності степових фітосистем і зміщення порогу «лісової» квоти у процесі їх саморозвитку.

Особливу наукову значущість становлять дослідження механізмів резерватних сукцесій степових фітосистем на основі фітоценотичного моніторингу та фітоіндикації. В.С. Ткаченко з'ясував механізми структурогенезу степових фітоценозів на чорноземах і пісках. Узагальнення рядів моніторингу показало детерміновані й чітко векторизовані екоотопічні та ценоструктурні зміни лучних степів, специфіку формування лігнозних біоморф на приазовських чорноземах. Автор доводить, що в усіх випадках розвиток степових фітосистем здійснюється в автоколивальному режимі, тобто розглядає їх як стохастичні процеси. Отримані результати стали підґрунтям для здійснення фітоценотичного моніторингу резерватних сукцесій у відділеннях Українського степового природного заповідника НАН України (1999—2003 рр.). Зокрема, були узагальнені тривалі ряди спостережень розвитку степових угруповань в умовах абсолютного заповідання на «Михайлівській цілині», у «Крейдовій флорі», «Хомутовському степу» та «Кам'яних Могилах»; це стало основою для розв'язання багатьох проблем фітоєкології та геоботаніки, для розуміння сутності структурних і екоотопічних перебудов у ході сукцесій.

З науковим ім'ям В.С. Ткаченка пов'язані вагомі результати, отримані при формуванні системи фітоценотичного моніторингу саморозвитку степів у заповідниках України. На основі картографічного, порівняльно-структурного, графічного та синфітоіндикаційного методів він виявив специфіку функціональних особливостей степової рослинності та векторизованості їх розвитку.

Покладаючись на особливу чутливість рослинності до екологічних змін місцезростань, на тривалий хроноряд однотипних спостережень у фітоценотичному моніторингу заповідних степів, а також на досконалість і універсальність методу синфітоіндикації, В.С. Ткаченко виходить на новий рівень

досліджень, пов'язаних із загальною оцінкою дрейфу степових фітосистем у другій половині ХХ та на початку ХХІ століть, визначення параметрів і спрямованості змін провідних екофакторів, характеру загальних змін довкілля.

Загалом В.С. Ткаченко опублікував понад 260 наукових праць, значна частина яких є монографічними виданнями, присвяченими вивченню природи північного Приазов'я, Донбасу та півдня України. Враховуючи фундаментальність наукових досліджень, В.С. Ткаченко став авторитетним степознавцем, одержав визнання наукової громадськості України і багатьох інших країн.

В.С. Ткаченко є одним із провідних виконавців багатьох державних документів, що стосуються питань степознавства. Він виконував обов'язки Голови Степового форуму України та секретаря робочої групи проекту № 8 МАБ ЮНЕСКО «Людина і біосфера». Тривалий час В.С. Ткаченко був ученим секретарем Українського ботанічного товариства, організатором з'їздів УБТ, XII міжнародного ботанічного конгресу та багатьох наукових конференцій.

Крім науки, у житті ювіляра є ще одне творче «крило» — художня графіка. Старше покоління пам'ятає майстерно виконані випуски інститутської сторінки газети «Радянський ботанік», художнім оформлювачем і головним редактором якої В.С. Ткаченко був протягом понад 20 років. Захоплюють виготовлені В.С. Ткаченком картографічні та демонстративні матеріали, науковий і графічний рівень яких є неперевершеним.

Василь Семенович є надзвичайно скромною, чуйною і доброю людиною, який усім без винятку допомагає порадами, передовсім — молодим науковцям. Він любить гостре слово та дотепний жарт, захоплюється історією, закоханий у поезію. Одним із його улюблених поетів є український неокласик Микола Зеров. Багато філософських поетичних творів митця, зокрема із «степової тематики», Василь Семенович знає напам'ять і при нагоді захоплено декламує їх колегам.

У свій ювілей учений сповнений енергії і нових творчих задумів. Ботанічна громадськість України, колеги, друзі щиро вітають Василя Семеновича з ювілеєм і бажають щастя, доброго здоров'я, довгих років життя, творчої наснаги та плідної праці на благо України.

Ю.Р. ШЕЛЯГ-СОСОНКО, Я.П. ДІДУХ, Д.В. ДУБИНА